

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ DİALOJİ DİSKURSLARDA ELLİPTİK KONSTRUKSIYALAR

 Səbinə İsmaylova

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: Sabinaismaylova@bsu.edu.az

Xülasə. Tədqiqatda İngilis və Azərbaycan dillərində dialoji diskursda işlənən elliptik konstruksiyaların struktur və funksional-praqmatik xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Təhlil bədii və danışiq xarakterli dialoq nümunələri əsasında aparılmış, buraxılan sintaktik komponentlər və onların kontekstdən bərpa üsulları müəyyənəşdirilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, İngilis dilində mübtəda, köməkçi feil və birsözlü fraqmentlərin ellipsisi, Azərbaycan dilində isə xəbər, tamamlıq və bütöv predikativ hissənin ixtisarı daha səciyyəvidir. Hər iki dildə elliptik konstruksiyalar nitqi yığcamlaşdırır, yeni informasiyanı ön plana çıxarır və razılaşma, etiraz, təəccüb, qiymətləndirmə kimi pragmatik funksiyalar yerinə yetirir.

Açar sözlər: Elliptik konstruksiyalar, yarımcıq cümlələr, dialoji diskurs, İngilis dili, Azərbaycan dili.

ELLIPTICAL CONSTRUCTIONS IN DIALOGIC DISCOURSES OF ENGLISH AND AZERBAIJANI

Sabina Ismaylova

Baku State University, Baku, Azerbaijan

Abstract. The study comparatively examines the structural and functional-pragmatic features of elliptical constructions used in dialogic discourse in English and Azerbaijani. The analysis is based on literary and conversational dialogue samples, with particular attention paid to omitted syntactic components and the ways in which they are recovered from context. The findings show that the omission of subjects and auxiliary verbs, as well as single-word fragments, is more characteristic of English, whereas the omission of predicates, objects and entire predicative structures is more typical of Azerbaijani. In both languages, elliptical constructions make speech more concise, foreground new information and perform pragmatic functions such as agreement, objection, surprise and evaluation.

Keywords: Elliptical constructions, incomplete sentences, dialogic discourse, English language, Azerbaijani language.

1. Giriş

Danışiq prosesində tez-tez rast gəlinən elliptik konstruksiyalar, yəni müəyyən sintaktik üzvləri kontekstual və situativ faktorlar əsasında asanlıqla bərpa edilə bilən, lakin formal baxımdan ixtisar olunmuş cümlə tipləri həm İngilis, həm də Azərbaycan dillərindəki dialoji diskursda mühüm funksional-semantik rol oynayır. Bu cür konstruksiyalar nitqin təbii axınını təmin etməklə yanaşı, ünsiyyət prosesində informasiyanın optimal şəkildə ötürülməsinə xidmət edir.

Elmi yenilik İngilis və Azərbaycan dillərində elliptik konstruksiyaların struktur, kontekstual və pragmatik meyarlar əsasında müqayisəli şəkildə sistemləşdirilməsindən ibarətdir. Tədqiqatda ingilis dilində sıfır mübtəda ilə həqiqi ellipsis arasındakı fərq dəqiqləşdirilir və hər iki dil üçün səciyyəvi ixtisar modelləri müəyyən olunur.

İşin nəzəri əhəmiyyəti əldə olunan nəticələrin kommunikativ sintaksis və pragmatik sahəsində mövcud nəzəri yanaşmaları zənginləşdirməsidir. Praktiki

əhəmiyyəti isə bu nəticələrin dil tədrisi və tərcümə prosesində, xüsusilə danışığ nitqində işlənən elliptik konstruksiyaların düzgün anlaşılması və interpretasiyası üçün tətbiq oluna bilməsidir.

Tədqiqatın predmetini İngilis və Azərbaycan dillərində dialoji diskursda işlənən elliptik konstruksiyalar, onların struktur xüsusiyyətləri, funksional-semantik və pragmatik cəhətləri təşkil edir.

Tədqiqatın əsas məqsədi İngilis və Azərbaycan dillərində dialoji diskursda elliptik konstruksiyaların işlənmə xüsusiyyətlərini müqayisəli şəkildə araşdırmaqdır. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənəndirilmişdir:

- Elliptik konstruksiyaların nəzəri əsaslarını müəyyənəndirmək;
- Dialoji diskursda ellipsisin funksional və pragmatik rolunu təhlil etmək;
- İngilis və Azərbaycan dillərində ellipsisin oxşar və fərqli cəhətlərini üzə çıxarmaq.

Tədqiqatda funksional, pragmatik və müqayisəli-dilçilik metodlarından istifadə edilmişdir. Məqalənin nəzəri hissəsində ellipsis anlayışının izahı üçün təsviri və analitik metodlar tətbiq olunmuşdur. Analitik hissədə dialoji diskurs nümunələri üzərində kontekstual və pragmatik təhlil aparılmışdır. Müqayisəli hissədə isə İngilis və Azərbaycan dillərində elliptik konstruksiyaların oxşar və fərqli cəhətləri müqayisəli metod əsasında araşdırılmışdır.

Tədqiqatın material bazasını İngilis və Azərbaycan dillərində danışığ nitqindən götürülmüş dialoji nümunələr, eləcə də müasir dilçilik üzrə elmi mənbələr təşkil edir.

Ənənəvi sintaktik nəzəriyyədə cümlə strukturunun məcburi komponentləri kimi mübtədə və xəbərin mövcudluğu əsas şərt hesab olunur və bu komponentlərdən hər hansı birinin formal şəkildə ifadə olunmaması ellipsis, yəni cümlə üzvlərinin “buraxılması” kimi izah edilir. Bu yanaşmada elliptik cümlələr çox vaxt normadan kənar və ya natamam struktur kimi dəyərləndirilmişdir [1, s.158-162]. Lakin müasir dilçilik paradigması bu baxışı əhəmiyyətli dərəcədə yenidən nəzərdən keçirmişdir. Funksional, pragmatik və diskursiv yanaşmalar çərçivəsində ellipsis artıq struktur qüsuru kimi deyil, dilin kommunikativ potensialını artıran, məna iqtisadiyyatını təmin edən təbii və qanunauyğun bir mexanizm kimi qəbul olunur [3].

Empirik tədqiqatlar göstərir ki, *“elliptik və natamam cümlələr, əsasən, canlı danışığ mühitində, xüsusilə dialoji diskursda meydana çıxır”* [14, s.178]. Bu fakt bir tərəfdən dialoqun qarşılıqlı, replikativ xarakteri, digər tərəfdən isə ünsiyyət iştirakçılarının ortaq bilik bazasına, ümumi kontekstə və situativ məlumatlara malik olması ilə izah edilir. Məhz bu ümumi bilik və kontekstual çərçivə cümlənin buraxılmış komponentlərinin asanlıqla bərpa olunmasına imkan yaradır. Bu baxımdan ellipsisin əsas motivasiyası kommunikativ ehtiyaclarla, fikrin təkrara yol verilmədən, maksimum informativlik və minimum formal vasitələrlə ifadə olunması tələbi ilə sıx bağlıdır [6, s.80-95].

Gündəlik ünsiyyədə danışanlar, bir qayda olaraq, artıq və redundant məlumatın təkrarından çəkinir, diqqəti əsas semantik nüvəyə yönəltməyə üstünlük verirlər. Nəticədə, kontekstdən aydın olan sintaktik elementlər ixtisar edilir və nitq daha yığcam, dinamik və təsirli xarakter alır. Bu aspektdə ellipsis dildə qənaət prinsipinin açıq təzahürü kimi çıxış edir: nitqdə artıq sözlərin ixtisarı kommunikativ prosesi sürətləndirir, informasiya ötürülməsini səmərəli

edir və dialoji qarşılıqlı əlaqənin təbii axarını qoruyur [1]. Məsələn, *“If we had wanted a child, I think we would have had one two years ago”* [11, s.38] replikasına verilən *“We didn’t want one then”* və *“We don’t want one now either”* cavablarında “a child” tamamlığı təkrar edilməmişdir. Bu replikaların tam forması *“We didn’t want a child then”* və *“We don’t want a child now either”* şəklində bərpa oluna bilər. Buraxılmış tamamlıq əvvəlki replikadan məlum olduğu üçün onun yenidən ifadəsinə ehtiyac yaranmır. Ellipsis dialoqu yığcamlaşdırır və “then” ilə “now” zaman göstəriciləri arasındakı qarşılaşdırmanı gücləndirir.

Dialoji diskurs dedikdə, iki və ya daha çox iştirakçı arasında qarşılıqlı sözlü ünsiyyət nəzərdə tutulur. Belə ünsiyyətdə cümlələr çox vaxt əvvəlki replikaların mənasına uyğun şəkildə qurulur. Məlumdur ki, İngilis dili daha sərt qrammatik qaydalar və sabit söz sırası ilə xarakterizə olunur, Azərbaycan dili isə söz sırasının nisbətən sərbəst olduğu və şəxs-sonluq sisteminin inkişaf etdiyi bir dildir. Bu struktur fərqlərə baxmayaraq, hər iki dildə dialoqların inkişafı kontekstin rolu ilə sıx bağlıdır; yəni replikalararası əlaqə zamanı *məlum məlumatın təkrarlanmasına ehtiyac qalmır*. Məsələn, Oskar Uayldın *“The Picture of Dorian Gray”* romanında *“What question?”* [13, s.32] replikası tam cümlə şəklində deyil, yalnız sual sözlü isim birləşməsi formasında işlənmişdir. Bu konstruksiyanın tam variantı *“What question do you mean?”* və ya *“Which question are you referring to?”* kimi bərpa oluna bilər. Burada mübtədə və feil predikatı buraxılmış, yalnız yeni informasiya tələb edən hissə saxlanılmışdır. Buraxılmış komponentlər əvvəlki replikanın məzmunundan aydın olduğu üçün fikir natamam qalmır, əksinə, nitq daha yığcam və dinamik xarakter alır. Beləliklə, elliptik cümlələr dialoqda kontekstə arxalanaraq formalaşır və ünsiyyətin effektivliyini artırır [5, s.279-284].

Qərb dilçiliyində ingilis dilində ellipsis uzun müddət mətnin əlaqəliliyini təmin edən bir vasitə kimi təhlil edilmişdir. Son 20 il ərzində isə danışq nitqinin qrammatik xüsusiyyətlərinə dair tədqiqatlar ellipsisin əhəmiyyətini daha da qabartmışdır. Məsələn, A. Haselow spontan danışığın qrammatikası barədə tədqiqatında nitqdə təkrarların, ixtisarlardan və referensiyanın (işarələrin) kommunikativ effektivliyi artırdığını qeyd edir [8, s.14]. J. Bres və digərlərinin apardığı tədqiqatda dialoqda qarşılıqlı nitqin ardıcılıq nümunələri araşdırılmış və göstərilmişdir ki, nitqin gedişatında iştirakçılar bəzi sintaktik elementləri qabaqcadan təxmin edərək ixtisar edirlər. Bu “anticipative dialogism” adlandırılan yanaşma müxtəlif dillərdə (məsələn, fransız dilində) dialoqun qurulmasında ellipsis və digər mexanizmlərin rolunu ortaya qoyur [6, s.80-95].

Bununla yanaşı, pragmatik yanaşma çərçivəsində ellipsis nitq aktının tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilir. Məsələn, A. Məmmədov və C. Ağamalıyeva siyasi müsahibələrdə ellipsisdən istifadənin pragmatik funksiyalarını araşdırmış və göstərmişlər ki, müxtəlif dillərdə (xüsusən ingilis dilində) elliptik konstruksiyaların istifadəsi spesifik modellərə malikdir [10]. Bu kimi işlər ellipsisin yalnız qrammatik deyil, eyni zamanda ünsiyyətin niyyət və nəticə aspektlərində də əhəmiyyətli rol oynadığını sübut edir. Həqiqətən də, müxtəlif dillərin materialında aparılan tədqiqatlar (məs., fransız mətbuatında ellipsis - K. Baymuxametova;

alman danışiq dilində ellipsis - A. Butusova; ingilis dialoji nitqində pragmatik çərçivələr - E. Gelpey və s.) göstərir ki, elliptik cümlələr ünsiyyətin interaktiv quruluşunda universal rol oynayır. Bu rol, ilk növbədə, məlumatın mövzu-rema prinsipi üzrə bölüşdürülməsidir: yəni hər replika əvvəlki replikada məlum olan hissəni təkrarlamadan, yalnız yeni xəbəri ifadə edir. Məsələn, məşhur dilçi İ.R. Qalperin “ingilis dilinin üslubiyyəti” əsərində vurğulayır ki, ellipsis nəticəsində yaranan cümlə “struktur baxımından natamam görünsə də, əslində əvvəlki kontekst hesabına tam məna ifadə edir” [15]. Deməli, ellipsis cümlənin semantik ekvivalentliyini kontekstdən kənarda deyil, məhz kontekst daxilində təmin edir.

Son dövrlərdə dialoqun tədqiqi təkcə ənənəvi dilçilik deyil, həm də kompüter dilçiliyi və nitq texnologiyaları sahəsində aktualdır. Məsələn, W. Wahlster kimi tədqiqatçılar dialoqun avtomatik emalı işində elliptik ifadələrin anlaşılmasını təmin etməyin vacibliyini qeyd edirlər. Bu da onu göstərir ki, *“ellipsis fenomeninin dərinədən araşdırılması müasir süni intellekt sistemləri üçün də zəruridir. Beləliklə, ədəbiyyat icmalından belə nəticə çıxır ki, ellipsis həm nəzəri, həm də tətbiqi dilçilik üçün aktual və geniş araşdırılan bir mövzudur”* [12, s.236]. Lakin İngilis və Azərbaycan dillərinin müqayisəsi kontekstində, xüsusilə dialoji diskurs müstəvisində bu fenomenin öyrənilməsində boşluq qalmaqdadır. Məhz bu boşluğun doldurulması məqsədi ilə təqdim olunan tədqiqat aparılmışdır.

Araşdırma nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, *“həm ingilis, həm də azərbaycan dillərində elliptik konstruksiyalar dialoji diskursun ayrılmaz bir cəhətidir. Onların başlıca funksiyası nitqdə artıq elementləri ixtisar edərək informasiyanın optimal ötürülməsini təmin etməkdir. Elliptik cümlələr, bir qayda olaraq, qarşılıqlı danışığda əvvəlki replikalardakı məlum informasiya təkrarlanmasın deyərək yaranır. Bu zaman nitqin ahəngdarlığı və aydınlığı qorunur, çünki buraxılan hissə kontekstdən bərpa olunur”* [5, s.279-284]. İstər İngilis, istərsə də Azərbaycan dillərində müşahidə olunan ortaq cəhət budur ki, danışan şəxs “bildiyini bildiyini” (yəni qarşı tərəfin artıq bildiyi məlumatı) təkrarlamaqdan çəkinir və yalnız yeni fikri ifadə edir. Nəticədə cümlənin struktur tamlığı pozulsa da, ünsiyyət uğurla davam edir, çünki ünsürlərin semantik bağlantısı dialoq daxilində möhkəmlənir.

İngilis dilində dialoji diskursda ellipsis, əsasən, qrammatik formallığın yumşaldılması və sintaktik strukturların danışiq mühitinə uyğunlaşdırılması kimi təzahür edir. İngilis dili struktur baxımından sabit söz sırasına, SVO (subject-verb-object) modelinə malik olsa da, canlı danışığda bu modelin tam şəkildə reallaşması hər zaman zəruri olmur. Xüsusilə dialoji diskursda, ünsiyyət iştirakçıları arasında ortaq bilik bazasının və situativ kontekstin mövcudluğu qrammatik cəhətdən məcburi sayılan bəzi elementlərin ixtisarına imkan yaradır. Bu baxımdan, ellipsis ingilis dilində normadan yayınma deyil, əksinə, danışiq üslubunun təbii və funksional xüsusiyyəti kimi çıxış edir.

İngilis dilində elliptik konstruksiyaların ən çox rast gəlinən formalarından biri subyektin və ya köməkçi feilin buraxılmasıdır. Məsələn, *“Pretty smart for a nipper of seven, eh?”* [7] replikası formal baxımdan tam sual cümləsi deyil. Onun genişləndirilmiş forması *“That is pretty smart for a nipper of seven, isn't it?”* şəklində bərpa oluna bilər. Burada mübtəda və

bağlayıcı feil ifadə edilməmiş, sual mənası isə cümlənin sonunda işlənən “eh?” elementi və yüksələn intonasiya vasitəsilə yaradılmışdır. Beləliklə, elliptik quruluşa prosodik vasitələr birlikdə replikaya həm sual, həm də emosional qiymətləndirmə məzmunu qazandırır.

Elliptik sualın digər nümunəsi Uinstonun işlətdiyi “*Which sub?*” [7] replikasıdır. Bu konstruksiyanın tam qrammatik forması “*Which subscription do you mean?*” şəklində bərpa oluna bilər. Replikada mübtəda və feil predikatı buraxılmış, yalnız danışan üçün yeni informasiya daşıyan “*which sub*” hissəsi saxlanılmışdır. Buraxılmış komponentlər əvvəlki replikadan asanlıqla müəyyənləşdirildiyi üçün qısa sual kommunikativ anlaşılmazlıq yaratmır və dialoqun təbii sürətini qoruyur.

Ellipsisin emosional və qiymətləndirici funksiyası “*Good*” [7] replikasında da müşahidə olunur. Bu birsözlü konstruksiyanın tam forması “*That is good*” kimi bərpa edilə bilər. Burada mübtəda və bağlayıcı feil buraxılmış, yalnız müsbət qiymətləndirmə bildirən sifət saxlanılmışdır. Replikanın yığcamlığı personajın deyilən fikri təsdiqlədiyini göstərməklə yanaşı, onun münasibətinin qısa, soyuq və emosional baxımdan məhdud şəkildə ifadəsinə xidmət edir.

İngilis dilində elliptik cümlələrin ən geniş yayılmış növlərindən biri də qısa cavablardır. Dialoji nitqin sual-cavab strukturu çox zaman tam sintaktik cümlələrin qurulmasını tələb etmir. Məsələn, “*How much did you get for her?*” sualından sonra işlənən “*Five pounds, ten, fifteen...*” replikalarında yalnız məbləği bildirən sözlər saxlanılmışdır [9, s.2]. Bu fraqmentlərin tam forması “*Did you get five pounds?*”, “*Did you get ten pounds?*” və “*Did you get fifteen pounds?*” şəklində bərpa oluna bilər. Köməkçi feil, mübtəda, əsas feil və tamamlıq əvvəlki sualdan məlum olduğuna görə təkrar edilməmiş, yalnız yeni informasiya daşıyan məbləğlər ifadə olunmuşdur. Bu, informasiyanın tema-rema bölgüsünə əsaslanan ellipsis nümunəsidir.

Oxşar hal kişinin sehrli lobyanın həqiqi olmadığı təqdirdə Cekin inəyini geri ala biləcəyini söyləməsindən sonra verilən “*Right*” cavabında müşahidə olunur [9, s.2]. Bu birsözlü replika kontekstdə “*Right, I agree to the exchange*” və ya “*Right, I accept your offer*” mənasını ifadə edir. Burada mübtəda və feil predikatı buraxılsa da, cavabın razılıq və öhdəlik bildirmə məqsədi tam qorunur. Ellipsis personajın qərarını yığcam və qəti şəkildə ifadə etməsinə xidmət edir.

Ellipsisin daha geniş forması Cekin lobyanın sehrli olduğunu deməsinə anasının “*What!*” replikası ilə cavab verməsində görünür [9, s.2]. Bu replikanın mənası situasiyaya uyğun olaraq “*What have you done?*” və ya “*What are you saying?*” şəklində bərpa edilə bilər. Burada mübtəda, köməkçi feil və əsas predikativ hissə buraxılmış, yalnız sual-emosional funksiya daşıyan “*what*” sözü saxlanılmışdır. Minimal quruluş ananın təəccübünü, qəzəbini və narazılığını yüksək ekspressivliklə ifadə edir.

Beləliklə, ingilis dilində dialoji diskursda ellipsis müxtəlif səviyyələrdə, sintaktik, prosodik, pragmatik və diskursiv funksiya daşıyır. O, dilin iqtisadiliyi prinsipinin reallaşmasını təmin etməklə yanaşı, ünsiyyətin təbii axarını qoruyur, informasiyanın ötürülməsini

sürətləndirir və danışq dilinə ekspressivlik qazandırır. Bu xüsusiyyətlər ellipsisi ingilis dilində dialoji diskursun ayrılmaz və funksional komponentinə çevirir.

Göründüyü kimi, ingilis dilində nitq prosesində cümlənin əvvəlindəki (mübtəda, köməkçi feil) və bəzən axırındakı (obyekt, tamamlıq) hissələr ixtisar edilir. Bunun sayəsində cümlə strukturuna bir qədər “*qeyri-formallıq*” gəlir, lakin əsas məna itmir. Xüsusilə sual cümlələrində köməkçi feilin ixtisarı söz sırasını təsdiq cümləsinə uyğun etsə də, nitqin ümumi axarı və intonasiya vasitəsilə sual olduğu anlaşılır. Bu, ingilis dilində ellipsisin dil daşıyıcıları tərəfindən intuitiv şəkildə anlaşılmasının göstəricisidir.

Azərbaycan dilində dialoji diskursda elliptik konstruksiyalar bir qədər fərqli xüsusiyyət daşıyır ki, bu da dilin qrammatik quruluşundan irəli gəlir. Azərbaycan dili aqqlütinativ dillərdəndir və cümlədə şəxs və zaman kimi qrammatik mənalara, əsasən, feil sonluqlarında ifadə olunur [4, s.79-88]. Nəticədə, danışqda çox vaxt mübtədanı ayrıca sözlə ifadə etməyə ehtiyac qalmır, feillərin şəxs şəkilçiləri vasitəsilə kimdən bəhs olunduğu aydın olur. Məsələn, “*Gəlirəm*” cümləsi artıq “mən” şəxs əvəzliyinin buraxıldığı elliptik formada, çünki “-əm” şəkilçisi birinci şəxsi bildirir. Belə subyekt buraxılan xüsusiyyət Azərbaycan dilində normadır, yazılı nitqdə də qəbul edilir. Deməli, Azərbaycan dilində subyektin ixtisarı ellipsis sayılmır, dilin qrammatik strukturunun xüsusiyyətidir.

Bununla yanaşı, “*Azərbaycan dilində danışq zamanı feilin və ya digər cümlə üzvlərinin ixtisarı ilə yaranan elliptik cümlələr də geniş yayılıb. Xüsusilə sual-cavab şəraitində çox zaman sualdakı sözlərin təkrarına ehtiyac duyulmur*” [2, s.35].

Kişinin lobyanın bir gecədə böyüyərək göyə çatacağını söyləməsinə Cekin “Really?” cavabını verməsi də kontekstual ellipsis nümunəsidir [9, s.2]. Bu replikanın tam forması “*Do the beans really grow right up to the sky?*” və ya “*Is that really true?*” kimi bərpa oluna bilər. Əvvəlki fikrin bütün predikativ məzmunu kontekstdən aydın olduğuna görə təkrar edilmir və yalnız şübhə ilə təəccübü ifadə edən “really” sözü saxlanılır.

Yuxarıdakı misallar göstərir ki, Azərbaycan dilində elliptik konstruksiyalar əsasən cümlənin sonundakı xəbərin və ya ifadə ediləcək fikrin ixtisarı formasında yaranır. Çünki sualın kontekstindən məlum olur ki, feil hansı tərkibdə olmalıdır. Məsələn, “tıxac” dedikdə dinləyici avtomatik olaraq “tıxacda qaldım” mənasını tamamlayır, yaxud “Kamran” dedikdə “Kamran aldı” kimi düşünür. Bu baxımdan, Azərbaycan dilində ellipsis çox zaman mətn-daxili (kontekst əsasında) ixtisar kimi təsnif edilir [4; 5]. Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, mətnə bağlı ixtisarda buraxılan üzvü əvvəlki cümlələrə görə bərpa etmək mümkün olur.

Azərbaycan dilində ellipsis təkcə sual-cavabda deyil, həmçinin əmr və nida cümlələrində də rast gəlinir. Məsələn, kimsə tələsik “Bura, tez!” deyərək səslənir. Bu ifadə tam şəkildə “Bura gəlin, tez olun!” deməkdir, lakin feillər ixtisar olunub. “Gecən xeyir”. Burada “olsun” sözü buraxılıb (“Gecən xeyir olsun”). Belə nümunələr göstərir ki, elliptik cümlələr danışqda nitqin dinamikasını və ifadəliliyini artırır. Danışan şəxs fikrini tez çatdırmaq üçün artıq sözlərdən imtina edir və dinləyicidə emosional təsir gücünü saxlamağa çalışır.

Söz sırası aspektindən, aparılan təhlil maraqlı məqamları üzə çıxarmışdır. İngilis dilində söz sırası sabit olduğu üçün, elliptik cümlə qurularkən qalan sözlərin sırası, bir qayda olaraq, orijinal cümlədəki kimi qalır. Yalnız həmin sırada bəzi mövqelər boş qalır [15]. Bu baxımdan, ingilis dilində ellipsis cümlənin qalan elementlərinin yerini qoruyur, sadəcə cümlənin müəyyən pozisiyaları tərk edilir. Bunun əksi olaraq, Azərbaycan dilində söz sırası daha çevik olduğu üçün elliptik cümlələrdə qalan sözlərin sırası situasiyaya görə dəyişə də bilər. Məsələn, “tıxac” cavabında əslində əsas söz cümlənin əvvəlində deyilir (normalda “gecikdim, çünki yolda tıxac idi” kimi qurula bilərdi). Lakin qısaldılmış formalar o qədər kontekstə bağlıdır ki, onların sabit söz sırası qaydasından danışmaq çətindir. Əsas olan, dinləyiciyə çatdırılan yeni informasiya vahidinin vurğulanmasıdır. Adətən, həmin yeni informasiya cümlənin əvvəlində deyilir, çünki azərbaycan dilində vurğulu yer cümlə sonunda olsa da, bu kimi qısa cavablarda tək söz bütöv bir fikri əvəz etdiyindən, öz-özlüyündə yetərli olur.

Hər iki dildə ellipsis əvvəlki replikadan məlum olan informasiyanın ixtisarı və yeni informasiyanın saxlanması prinsipi ilə formalaşır. Fərqlər isə əsasən dillərin qrammatik quruluşu, buraxılan komponentlərin tipi və onların bərpa vasitələri ilə bağlıdır.

Müqayisə meyarı	İngilis dili	Azərbaycan dili
Struktur xüsusiyyət	Sabit söz sırası və köməkçi feillər sistemi üstünlük təşkil edir	Aqqlütinativ quruluş və nisbətən sərbəst söz sırası səciyyəvidir
Buraxılan komponentlər	Mübtəda, köməkçi və bağlayıcı feil, bütöv predikativ hissə	Xəbər, tamamlıq və bütöv predikativ hissə
Bərpa mexanizmi	Əvvəlki replika, sintaktik paralellik və intonasiya	Kontekst, feil şəkilçiləri, hal göstəriciləri və situasiya
Funksional xüsusiyyət	Dəqiqləşdirmə, razılaşma, təəccüb və qiymətləndirmə	Təsdiq, inkar, əmr, emosional münasibət və nitq qənaəti

Nəticə. Aparılan təhlil göstərir ki, İngilis və Azərbaycan dillərində elliptik konstruksiyalar məlum informasiyanın ixtisarı, yeni informasiyanın isə saxlanması prinsipi əsasında formalaşır. Hər iki dildə elliptik replikanın mənası əvvəlki kontekst, situasiya və danışanların ortaq biliyi vasitəsilə tamamlanır. Buna görə ellipsis yalnız sintaktik natamamlıq deyil, dialoji ünsiyyətdə informasiya axınının tənzimləyən funksional-praqmatik mexanizmdir.

İngilis dilində ellipsis daha çox mübtəda, köməkçi və bağlayıcı feillərin buraxılması, sual sözlü fraqmentlər və birsözlü cavablar şəklində müşahidə olunur. Azərbaycan dilində isə xəbərin, tamamlığın və bütöv predikativ hissənin kontekst əsasında ixtisarı daha səciyyəvidir. Eyni zamanda, feilin şəxs sonluğu ilə müəyyənləşən mübtədanın ifadə olunmaması hər zaman ellipsis deyil, dilin qrammatik xüsusiyyəti kimi qiymətləndirilməlidir.

Funksional baxımdan elliptik konstruksiyalar hər iki dildə nitqi yığcamlaşdırır, dialoqun tempini artırır, razılaşma, etiraz, təəccüb, qiymətləndirmə və dəqiqləşdirmə kimi pragmatik məqsədləri ifadə edir. Öldə olunan nəticələr müqayisəli sintaksis, pragmatikqüstika, dil tədrisi, tərcümə və avtomatik dialoq sistemlərində natamam replikaların işlənməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat

1. Budaqova Z.İ. (1961), Elliptik cümlələr müasir Azərbaycan dilində. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Xəbərləri (İctimai Elmlər Seriyası), No.2, 158-162.
2. Xəlilov B.A. (2017), Müasir Azərbaycan Dili - Sintaksis. Bakı: Adiloğlu nəşriyyatı, 480.
3. Seyidova N. (2024), Semantik dəyişikliklər və onların dil inkişafındakı rolu. Filologiya Məsələləri, No.8, 216-222. <https://doi.org/10.62837/2024.8.216>
4. Demirdağ E.A. (2022), Eksilti bağlamında Azərbaycan Türkçesinde elliptik cümlələr. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKCLAD), No.1, 79-88. <https://doaj.org/article/7d410cc72be74ff6bed94d7f45cb0c15>
5. Aghamaliyeva J.R. (2024), Features of ellipsis usage in dialogical speech of English and Azerbaijani languages. Universidad y Sociedad, Vol.16, 279-284.
6. Bres J., Nowakowska A., Sarale J.M. (2016), Anticipative interlocutive dialogism: Sequential patterns and linguistic markers in French. Journal of Pragmatics, Vol.96, 80-95. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2016.02.007>
7. Faulkner W. (1990), Light in August. New York: Vintage International, 512.
8. Haselow A. (2017), Spontaneous Spoken English: An Integrated Approach to the Emergent Grammar of Speech. Cambridge: Cambridge University Press, 300.
9. Jacobs J. Jack the Giant-Killer. English Fairy Tales. <https://www.authorama.com/english-fairy-tales-22.html>
10. Mammadov A., Agamaliyeva, J. (2023), Pragmatic function of ellipsis in political interview. Forum Lingwistyczne, Vol.2, No.11, 1-11. <https://doi.org/10.31261/FL.2023.11.2.07>
11. Swift J. (2003), Gulliver's Travels. London: Penguin Classics, 336.
12. Wahlster W. (2022), Understanding computational dialogue understanding. Philosophical Transactions of the Royal Society A, Vol.381, 20. <https://doi.org/10.1098/rsta.2022.0049>
13. Wilde O. (2003), The Picture of Dorian Gray. London: Penguin Classics, 272.
14. Бахтин М.М. (1979), Эстетика Словесного Творчества. Москва: Наука, 424.
15. Гальперин И.Р. (2012), Очерки по Стилистике Английского Языка, 2-е изд. Москва.